

ЗАСТОСУВАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ПОВТОРЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вашуленко О.,

м. Київ

В основі педагогічного процесу лежить чітка послідовність і систематичність знань, умінь і навичок, яких набувають учні відповідно до програмових вимог. Відомо, що навіть найкращі і найефективніші засоби пізнавальної діяльності школярів не дадуть належних результатів, якщо виучуваний матеріал не ґрунтуватиметься на принципах систематичності і послідовності, на міцній основі раніше засвоєних знань.

Самостійне мислення учнів і їхня активна участь у засвоєнні знань стають можливими тоді, коли кожне нове поняття, правило, закон, явище асоціюються з відомим і пов'язуються з ним. Забезпечується це у процесі повторення. Цей вид навчальної роботи є однією з найважливіших ланок якісного набуття учнями знань, розвитку їхніх пізнавальних можливостей. Звичайно, для ґрунтовного засвоєння учнями навчального матеріалу необхідне послідовне застосування усієї системи дидактичних принципів, законів, закономірностей. Однак організація систематичного повторення є однією з найважливіших умов ґрунтовного навчання, що зумовлює міцність засвоєння знань. Саме завдяки повторенню учні спроможні усвідомити і міцно засвоїти значні обсяги навчальної інформації, правильно встановити взаємозв'язки між окремими елементами знань. Без правильно організованого повторення навчального матеріалу неможливо його глибоко запам'ятати, точно і швидко відтворити.

Проаналізувавши різні підходи до класифікації видів повторення (М.А. Данилов, Б.П. Єсіпов, Л.І. Мартинова, Л.Д. Ніколенко, О.Я. Савченко, С.Х. Чавдаров, М.П. Щербов) і виходячи з вимог до організації навчального процесу в сучасній початковій школі, пропонуємо класифікацію цього важливого компонента навчальної діяльності молодших школярів, адаптовану нами до нової мети і функцій початкової освіти: вступне;

поточне: пояснювальне, супровідне, самостійне; закріплювальне; удосконалювальне: тренувальне, коригувальне поглиблювальне, узагальнювальне; підсумкове.

Встановлено, що кожний із зазначених видів повторення має свою мету. Однак усі вони тісно пов'язані між собою і складають у сукупності цілісну систему. Розглянемо особливості різних видів повторення у процесі засвоєння знань і вмінь з української мови.

Вступне повторення. Оскільки оволодіння навчальним матеріалом розпочинається з його сприймання, основною метою вступного повторення на уроках української мови є поновлення в пам'яті учнів раніше засвоєних знань і способів діяльності, що становить опору для засвоєння нового програмового матеріалу на основі вивченого; мобілізацію набутих знань і вмінь на сприймання і засвоєння нового навчального матеріалу.

Цей вид повторення застосовується як на спеціальних вступних уроках, так і на будь-якому іншому уроці, ставши його складовим елементом. Однак вступне повторення особливо виправдовує себе на початку навчального року. Необхідність повторення на початку навчального року зумовлена тим, що частина набутих протягом минулого навчального року знань, умінь і навичок, які необхідні для опрацювання нового матеріалу, за час літньої перерви об'єктивно забувається, втрачається. Зникають, зокрема, ті навички, які потрібні для напруженої самостійної роботи, наприклад, під час виконання вправ, письмових робіт тощо.

Отже, процес сприйняття і засвоєння нових знань на основі попереднього досвіду, запасу знань та залежно від психічного стану дітей у момент сприйняття, а також від загальної спрямованості особистості, називається вступним повторенням, або аперцептивним (аперцепція) повторенням (Л.Д. Ніколенко). Слід зауважити, що чим молодші учні, тим менше у них знань і досвіду, тим вагомніше місце в педагогічному процесі повинна займати аперцепція.

Поточне повторення. Основне завдання поточного повторення – запобігти забуванню вивченого, забезпечити тісний зв'язок нового навчального матеріалу з раніше вивченим. На думку дослідників, поточне повторення за незначної затрати сил і часу дає ефективніші результати, ніж інші види повторення [4, с. 55]. Цей вид повторення застосовується, коли новий навчальний матеріал органічно поєднує в собі у тій чи іншій формі елементи раніше вивченого. На яких акцентується увага учнів або коли з викладом нового матеріалу пов'язуються відповідні місця з раніше опрацьованого. Залежно від цього поточне повторення може бути пояснювальним і супровідним.

До пояснювального повторення вдаються тоді, коли у змісті навчального матеріалу є достатня кількість елементів раніше набутих знань, які слугують опорою для створення необхідних асоціацій. У процесі пояснювального повторення кожний наступний етап викладання охоплює щойно викладені, але ще не досить засвоєні учнями елементи. Тому чим молодші учні, тим частіше потрібно застосовувати пояснювальне повторення. Це забезпечує певну неперервність процесу, сприяючи надійному просуванню учнів у знаннях.

Пояснювальне повторення вимагає від учителя будувати пояснення навчального матеріалу так, щоб основні його терміни, факти визначення повторювалися кілька разів через певні проміжки часу. Для цього вчитель повертається до цих елементів, повторюючи і висвітлюючи їх із нової точки зору, у нових, змінених ситуаціях і комбінаціях.

Ефективним способом пояснювального повторення є підготовчі вправи, які передбачають завдання на осмислення, усвідомлення і первинне запам'ятовування понять, правил, законів, положень (логічні вправи), та які є першими спробами застосувати ці правила на практиці у поєднанні з поясненням, обґрунтуванням своєї відповіді (пробні вправи).

Таким чином, уже під час пояснення навчального матеріалу і виконання підготовчих вправ в учнів починають вироблятися початкові

навички практичного застосування набутих знань, виучуваних правил. Однак, вважають дослідники, необхідно забезпечити подальшу роботу з вироблення і зміцнення навичок і вмінь, які почали складатися. З цією метою учитель застосовує вправи на включення нових знань у систему раніше вивчених. До таких вправ належать завдання, на основі яких у процесі багаторазового повторення відповідних дій чи операцій на застосування вивченого правила в учнів виробляються конкретні навички й уміння. Зазначені вправи характеризуються вищим ступенем самостійності учнів у процесі їх виконання, а також різноманітністю завдань. Виконання таких вправ головним чином, організовується на матеріалах, підготовлених авторами підручника, зокрема, на спеціально дібраних словах, реченнях, текстах тощо.

Досить ефективним є і супровідне повторення, яке застосовується коли новий навчальний матеріал поєднується з раніше вивченим і вимагає побіжного повторення попереднього. Дослідниками виявлено, що супровідне повторення дає можливість здійснити процес відтворення вивченого у різноманітних зв'язках, а також спонукає учнів до більш уважного вивчення нового навчального матеріалу. Супровідне повторення тим результативніше, чим органічніше і логічніше пов'язане вивчення нового і повторення засвоєного матеріалу, чим більше використовується прийом порівняння (зіставлення і протиставлення) тощо. До супровідного повторення вдаються майже на кожному уроці.

Іноді навчальний матеріал вимагає додаткового самостійного повторення. Самостійна робота учнів у процесі поточного повторення охоплює: добір прикладів до вивчених правил і понять; застосування певних правил для пояснення тих чи інших дій; порівняння вивчених предметів і явищ; систематизацію й узагальнення предметів та явищ за певними ознаками; знаходження різних способів досягнення поставленої мети.

Самостійне повторення, що має своїм безпосереднім завданням зберегти в пам'яті учнів особливо важливі або спеціальні елементи знань

протягом тривалого часу, називається спеціальним повторенням [4 с 55]. У більшості випадків для такого повторення відводиться окремий час. Спеціальне повторення часто застосовується для вироблення навичок. Наприклад, на уроках української мови вчитель спеціально відводить час для відновлення в пам'яті учнів раніше опрацьованих орфографічних правил тощо.

Закріплювальне повторення. Повернення до вивченого матеріалу відразу після його сприйняття, або відтворення раніше сприйнятою навчального матеріалу з метою його систематизації, закріплення в пам'яті та вироблення певних умінь і навичок називається закріплювальним повторенням, яке найчастіше проводиться наприкінці уроку.

Закріплювальне повторення особливо необхідно організовувати на кожному уроці вивчення нового навчального матеріалу. Це пояснюється тим, що іноді учні можуть мати знання з відповідної теми, тобто знати правило, визначення, а застосувати їх на практиці не вміють. Метою зазначеного виду повторення є закріплення здобутих на уроці знань, їх систематизація. Як правило, цей вид повторення забезпечує закріплення основних, істотних елементів знань, висновків, термінів тощо. Після закріплення теоретичних знань необхідно організовувати свідоме застосування знань і вмінь у процесі виконання практичних вправ. З цією метою у процесі закріплювальною повторення пропонуються відповідні вправи і завдання для усного або письмового відтворення засвоєних знань і вмінь, вироблення навичок. На думку вчених, цінність таких вправ і завдань полягає в тому, що вони сприяють одночасно закріпленню й удосконаленню вивченого навчального матеріалу, оскільки нові поняття і правила розглядаються з різних сторін, установлюються логічні зв'язки між різними темами, що вимагає виконання мислительних операцій на більш високому рівні [2].

Ефективним способом організації закріплювального повторення є тренувальні вправи, призначення яких учені вбачають: у закріпленні й повторенні теоретичного матеріалу; у закріпленні первинно набутого вміння

і формуванні навички [2]. Крім того, тренувальні вправи є одним із основних способів розвитку пам'яті; вони готують учнів до творчої діяльності, оскільки є базою для оволодіння складними вміннями; виховують уважність, зібраність, передбачають орієнтацію на зразок [3].

Залежно від ступеня пізнавальної діяльності, самостійності та творчої ініціативи учнів у процесі роботи тренувальні вправи поділяють на: вправи за зразком; вправи за інструкцією; вправи за завданням.

Вправи за зразком – «це завдання з повною орієнтувальною основою дії: учні знають, як виконувати його і які результати повинні отримати» [1]. Такі вправи особливо важливі у початковій школі, оскільки психологічною особливістю молодших школярів є здатність до наслідування, виконання навчальних дій за зразком. Необхідність застосовувати зазначений тип вправ зумовлена також відсутністю відповідного досвіду в учнів початкових класів. За допомогою підготовчих вправ відбувається ґрунтовне усвідомлення учнями теоретичних знань, які є основою для формування навичок.

Вправи за зразком можуть виконуватися як письмово, так і усно. До усних вправ за зразком можна віднести розбір слова за будовою, аналіз речення, частин мови. Зазначимо, що зразки виконання усних і письмових вправ, зразки письмового оформлення вправ, а також зразки орфоепічно правильного прочитання наведених записів наводяться у діючих підручниках з української мови для початкових класів.

Вправи за інструкцією передбачають наявність вказівок щодо виконання практичних дій, операцій та їх послідовності під час розв'язування певного завдання. Інструкція може пред'являтися як в усній, так і в письмовій формі. Вправи за інструкцією виконуються переважно письмово, мають відтворювальний характер і відрізняються більшою самостійністю учнів та підвищеною складністю.

Вправи за інструкцією можуть проводитися з опорою на пам'ятки, алгоритми, зразки міркувань, опорні таблиці, схеми, подані в підручнику. Пам'ятка допомагає розкрити зміст і послідовність дій, які учневі потрібно

виконати; зразки міркувань конкретизують правило або висновок, формують уміння логічно милити; алгоритм містить чіткий опис прийомів мислення або послідовність розумових операцій, спрямованих на виконання завдання.

До письмових вправ за інструкцією у процесі вивчення української мови можна віднести добір синонімів, антонімів, омонімів, слів з відповідними орфограмами, вибірковий диктант з ускладненими завданнями, відшукування у тексті прикладів на виучувані правила тощо. Зазначені вправи передбачають самостійну роботу учнів після детальної інструкції і перевірку та корекцію виконання.

Тренувальні вправи за зразком та за інструкцією певною мірою передбачають самостійно оперувати ними у нових ситуаціях без зразків та інструкцій. Таким є ще один різновид тренувальних вправ – вправи за завданням – без детальних пояснень учителя, без зразка, але на поданому матеріалі, з чітко сформульованими завданнями чи запитаннями, які поступово переходять у творчі вправи [1].

Таким чином, виконання учнями тренувальних вправ забезпечує багаторазове повторення учнями певних дій чи операцій, видів діяльності, що забезпечує їх засвоєння та закріплення.

Удосконалювальне повторення. Набуті на уроках знання в подальшому навчанні мають постійно удосконалюватися, поглиблюватися, шліфуватися, узагальнюватися.

Оскільки кінцевою метою більшості начальних предметів у початковій школі є формування умінь і навичок, то важливе значення у цьому процесі відіграє саме удосконалювальне повторення, яке може проводитися як у кінці будь-якого уроку, так і на спеціально відведених уроках. Основною метою зазначеного виду повторення є удосконалення, узагальнення, систематизація, поглиблення знань, умінь і навичок, адже одночасно відбувається часткова автоматизація способів діяльності; встановлення взаємозв'язків між явищами і процесами; перенесення здобутих знань і вмінь на інші теми і предмети, сфери діяльності; застосування засвоєного в нових умовах; знання

вибудовуються у певну логічну систему, яку учні запам'ятовують надовго. У процесі удосконалення знань, умінь і навичок важливу роль відіграє диференційоване повторення.

За дидактичною метою удосконалювальне повторення умовно можна поділити на тренувальне, коригувальне, поглиблювальне, узагальнювальне.

Метою тренувального повторення є надання знанням і навичкам гнучкості, вироблення в учнів уміння свідомо застосувати їх для розв'язання різних практичних завдань у нестандартних умовах, що забезпечує оволодіння більш складними вміннями.

Коригувальне повторення має своїм завданням виявляти й усувати прогалини у знаннях учнів. Це дає можливість запобігти труднощам у навчанні та полегшити засвоєння нового програмового матеріалу. Важливою умовою успішного проведення коригувального повторення є максимальна його індивідуалізація і диференційований підхід до учнів.

Кожний новий урок у системі певної теми відбиває раніше засвоєні знання, поглиблюючи і розширюючи їх. Але більш ефективно цей процес відбувається на спеціальних уроках повторення, коли вчитель ставить за мету доповнити раніше набуті знання новими фактами у нових зв'язках і підвести таким чином учнів до засвоєння нових, складніших понять і при цьому удосконалити набуті раніше знання. Ці завдання виконує поглиблювальне повторення.

Узагальнювальне повторення проводиться наприкінці вивчення теми чи розділу програми. Його завданням є узагальнення і систематизація здобутих знань. Узагальнити вивчений матеріал означає глибше усвідомити наявні відношення і зв'язки між предметами і явищами.

Спостереження за навчальним процесом у початковій школі показало, що для організації удосконалювального повторення вчителі застосовують узагальнювальну бесіду, проблемні, творчі та пізнавальні вправи і завдання, організують роботу з картками та перфокартами, узагальнювальними

схемами і таблицями, застосовують прийоми конструювання, класифікації, групування тощо.

Підсумкове повторення. Для збереження здобутих знань, умінь і навичок протягом тривалого часу та з метою профілактики їх забування необхідно організовувати підсумкове повторення. Зазначений вид повторення завершує роботу, спрямовану на міцне і якісне засвоєння навчального матеріалу з теми (повторення у кінці уроку, теми, розділу), або змісту освіти з певного навчального предмета (у кінці навчального року). Цей вид повторення дає можливість учням відчутти й усвідомити своє розумове зростання і просування в знаннях з відповідного предмета.

Метою підсумкового повторення є:

- відновлення і систематизація здобутих знань і вмінь, передбачених навчальною програмою;
- виявлення прогалин у знаннях учнів і мобілізація їх на подолання недоліків;
- розширення і поглиблення набутих знань і вмінь шляхом перенесення їх на інші теми і предмети, сфери діяльності;
- застосування засвоєного в нових, нестандартних умовах;
- встановлення взаємозв'язку здобутих знань із загальною системою навчальних умінь і навичок з певного навчального предмета та знань і вмінь з інших навчальних предметів;
- контроль навчальних досягнень учнів, якості й обсягу засвоєних знань і способів діяльності та їх корекція;
- підготовка молодших школярів до державної підсумкової атестації;
- усвідомлення успіхів і досягнень у засвоєнні предметних знань, умінь і навичок, а також проблем, недоліків і способів їх вирішення (рефлексія).

Вважаємо, що для організації підсумкового повторення необхідно дібрати таку сукупність навчальних завдань і вправ, за допомогою яких досягається найбільш цілеспрямоване й ефективне забезпечення міцності та якості результатів навчання. Отже, радимо застосовувати:

– вправи конструктивні, пізнавальні, інтелектуальні, контрольні, творчі (з елементами пошукової, дослідницької, творчої діяльності);

– завдання проблемні, на складання нових завдань, на узагальнення, класифікацію, на пошук помилок, різних варіантів рішення; на доведення, на складання схем, таблиць, плану тощо; тестові, проблемні, індивідуальні.

Конструктивні вправи вимагають незначної перебудови відомого, наприклад: складання твору за опорними словами. Пізнавальні – це вправи, які дають матеріал для роздумів, можливість виявляти ініціативу і самостійність, потребують винахідливості, творчості. Призначення інтелектуальних вправ – навчити учнів послідовно логічно, доказово користуватися набутими теоретичними знаннями і практичними вміннями для вирішення поставлених завдань. Такі вправи вимагають розумового напруження. Контрольні вправи на цьому етапі застосовують з метою контролю за якістю й обсягом засвоєння знань, формування умінь і навичок. Виконання творчих вправ і завдань вимагає від учнів пошуку раціональних прийомів їх виконання, гнучкості мислення, нестандартного підходу до їх розв'язання тощо.

Під час модифікації знань, умінь і навичок на етапі підсумкового повторення важливо здійснювати поточний контроль якості й обсягу навчальних досягнень учнів, умінь переносити здобуті знання і способи діяльності в подібні, нові та нестандартні ситуації. У процесі контролю необхідно виявляти питання, які викликають в учнів найбільші труднощі; ретельно аналізувати помилки, які вони допускають в усних відповідях та письмових роботах, зосереджувати увагу на причинах прогалин у знаннях і вміннях та забезпечувати заходи щодо їх усунення.

Плануючи роботу, спрямовану на підсумкове повторення, необхідно передбачити застосування підсумкової рефлексії у ході навчально-пізнавальної діяльності для усвідомлення нових знань, видів і способів діяльності; успіхів і досягнень у засвоєнні предметних знань, умінь і навичок, шляхів і способів досягнення позитивних результатів, проблем, недоліків і

способів їх вирішення способів ефективного запам'ятовування навчального матеріалу.

Організація зазначеного виду повторення вимагає максимальної самостійності учнів, створення нестандартних алгоритмів пізнавальних і практичних дій, введення елементів новизни у зміст чи способи виконання діяльності, організацію навчально-пізнавальних і практичних дій, введення елементів новизни у зміст чи способи виконання діяльності; організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, яка передбачає міжпредметну інтеграцію навчальних досягнень; використання здобутих знань, сформованих умінь і навичок для розвитку індивідуальних здібностей школяра, що є однією з найважливіших умов особистісно зорієнтованого навчання.

Розглянуті види повторення навчального матеріалу в сукупності охоплюють майже всю багатогранну роботу вчителя з повторення знань учнів з метою їх зміцнення, поглиблення, удосконалення, узагальнення, відтворення і творчого застосування в різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях.

Література та джерела

1. Дидактика современной школы: Пособие для учителей / Б.С. Кобзарь, Г.Ф. Кумарина, Ю.А. Кусый и др. под ред В.А. Оныщука. – К.: Рад. Школа, 1987. – С 88, 90.
2. Дмитриев А.Е., Фатеева Н.И., Львов М.Р. Дидактика. – М.: Изд-во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1990. – С 54.
3. Кодлюк Я.П. Підручник для початкової школи теорія і практика – Тернопіль: Підручник і посібники, 2004. – С 86, 113.
4. Ніколенко Л.Д. Питання методики повторення. – К.: Радянська школа, 1968.

Вашуленко О.В. Застосування різних видів повторення на уроках української мови / О. В.Вашуленко // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». Випуск 12-13. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2007. – С. 11-13.